

Verslag van de jury voor de VVNK-scriptieprijs 2019

De jury voor de scriptieprijs voor dit jaar werd gevormd door Jan Jaap Heij (oud-conservator Drents Museum Assen), Agnes Groot (voormalig docent Kunstgeschiedenis aan de Vrije Universiteit), Annemiek Rens (hoofdconservator Drents Museum Assen, en speciaal belast met de collectie kunst rond 1900), en ondergetekende (voormalig docent aan de Radboud Universiteit Nijmegen). De jury heeft in totaal vier scripties beoordeeld.

Dit aantal vond de jury wel wat mager, vergeleken met de ronde van 2017 waarvoor negen scripties waren binnengekomen. Wij vinden dit jammer, en hopen dat dit geen teken is van een neerwaartse trend; immers, het aantal studenten van letterenvakken is op alle universiteiten sterk teruggelopen, en daarmee ook dat van studenten kunstgeschiedenis. Wel kwamen de inzendingen van verschillende universiteiten: de Universiteiten van Groningen, Leiden en Utrecht, en de Open Universiteit. De onderwerpen en de gekozen invalshoeken liepen zeer uiteen. Dit maakte onderlinge vergelijking en beoordeling soms lastig, maar aan de andere kant vonden wij het een goed teken dat kunst en cultuur uit het tijdvak rond 1900 zoveel verschillende mogelijkheden biedt voor onderzoek. Ook nieuwe benaderingswijzen en invalshoeken, zoals fotografiegeschiedenis en – theorie, en interculturele studies, kwamen aan bod. Het was weer een genoegen om kennis te nemen van zoveel goed en veelbelovend onderzoek. Wat opviel was dat taal en spelling van de scripties ditmaal keurig in orde waren; in de voorafgaande jaren heeft de jury daarover wel eens kritische opmerkingen geplaatst.

Wat de bachelorscriptieprijs betreft, die voor de ronde van 2017 voor het eerst werd uitgereikt en waarvoor toen vier inzendingen binnen zijn gekomen: ditmaal was er slechts één bachelorscriptie binnengekomen. Dit vond de jury te weinig om tot een prijsuitreiking over te gaan.

Toch willen wij deze scriptie niet onvermeld laten, want het is een verrassend werkstuk met een gedurfd onderwerp, en een vraagstelling waarvoor via verschillende kanalen naar een oplossing is gezocht. Het betreft de scriptie van Inge van Vught, *Dragers van Verhalen*, met als ondertitel: *Een kunst- en cultuurhistorisch onderzoek naar zes boekbanden, vervaardigd in Nederlands-Indië voor de Europese markt tussen 1910 en 1940*. De scriptie is afkomstig van de Universiteit Utrecht; begeleider was dr. Patrick van Rossem, en tweede lezer dr. Linda Boersma. De schrijfster analyseerde zes op buffelperkament gebatikte boekbanden uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek, waarover verder niets bekend was dan dat ze in Nederlands-Indië vervaardigd zijn tussen 1910 en 1940. De inhoud van de boeken waar de banden omheen zitten is totaal uiteenlopend en lijkt voor de schrijfster geen aanwijzingen te geven over de herkomst (naar het idee van de jury lagen hier nog wel mogelijkheden). Bij gebrek aan herkomstgegevens tot nog toe zijn deze boekbanden geplaatst binnen de Nederlandse koloniale politiek, met name het streven om een exportmarkt te creëren voor producten van autochtone kunstnijverheid. Zowel commerciële als emanciperende motieven speelden hier in mee. Er werden ateliers en werkplaatsen opgericht waar inheemse ambachtslieden producten maakten voor een Westerse markt, die beantwoordden aan een beeld van wat 'typisch Indisch' was. Deze beeldvorming is een centraal thema in de scriptie. De zes boekbanden zijn daar een voorbeeld van; ze kunnen gezien worden als

een soort 'souvenirs'. Een specifiek atelier als herkomstplaats kon niet worden aangewezen, al heeft de schrijfster associaties met het atelier 'Kunstarbeid', geleid door een Nederlandse dame.

Doorgaans wordt de Indische batikunst op textiel en perkament gezien als een techniek waardoor Nederlandse kunstenaars omstreeks 1900 (zoals Johan Thorn Prikker, Carel Lion Cachet en Bertha Bake) zich hebben laten beïnvloeden; het is duidelijk dat er nog meer en andere vormen van interculturele uitwisseling hebben meegespeeld. Dit verdient zeker nader onderzoek.

De drie Masterscripties worden eerst kort gekarakteriseerd in alfabetische volgorde. Daarna zal nader worden ingegaan op de scripties van de prijswinnaars.

- **Joëlle Daems:** *Blurred Boundaries in Early Dutch Photography: Petit Genre and the Photogram*. De scriptie is geschreven aan de Universiteit van Leiden, onder begeleiding van dr. Helen Westgeest, met als tweede lezer dr. Marion Boers. Deze scriptie concentreert zich op de vergelijking van twee foto's uit de vroege, Hollandse, fotografie die op het eerste gezicht weinig met elkaar te maken hebben. Ten eerste een abstract fotogram; deze term duidt op een afdruk van een voorwerp dat op lichtgevoelig materiaal werd gelegd en direct belicht werd. Het betreft dus een vorm van fotograferen zonder camera. Maker van het fotogram is kwestie is de bekende portret- en reportagefotograaf Henri Berssenbrugge. Het tweede object is een zogeheten 'composed photograph', waarbij de term photograph of foto verwijst naar zowel het fotoprocés met de camera als naar de afdruk op het fotopapier. De maker van deze foto van een drie-dimensioneel interieur naar voorbeeld van een 17de-eeuws genreschilderij was fotograaf Richard Polak. Aan de hand van contemporaine en moderne foto-theoretische inzichten wordt betoogd dat beide foto's onverwacht veel overeenkomsten vertonen.
- **Wim van Driessche,** *'Religiositeit' in de beeldroman Mon Livre d'Heures van Frans Masereel*. Deze scriptie komt van de Open Universiteit, en werd begeleid door dr. Jos Poels, met (hier als functie vermeld) examinator dr. Mieke Rijnders. *Mon Livre d'Heures* is een zogeheten 'beeldroman', bijna een stripverhaal maar zonder woorden, gemaakt door de Vlaamse kunstenaar Frans Masereel in 1919. Het is een serie van 167 houtsneden in expressionistische stijl, en verbeeldt de omzwervingen van een anonieme man in de moderne stad: zijn ontmoetingen met onder anderen prostituees, kinderen, kermis- en cafébezoekers. Uiteindelijk trekt hij de stad uit, de natuur in, en daar sterft hij. De scriptieschrijver gaat er van uit dat het verhaal in hoge mate autobiografisch is en legt verbanden met de rooms-katholieke jeugd van de kunstenaar en de morele opvoeding die hij daarmee gekregen moet hebben, vooral via de catechismus. Ook worden verbanden gelegd met middeleeuwse getijdenboeken, blokboeken en andere populaire religieuze prenten.
- **Klaas Geert Schaafsma,** *'Een moord gepleegd op elk natuurlijk leven'*. Kasper Niehaus, *kunstkriticus voor dagblad De Telegraaf, 1918-1924*. De scriptie komt van de Rijksuniversiteit Groningen, is begeleid door dr. Peter de Ruiter, met als tweede

lezer prof.dr. Ann-Sophie Lehmann. Het citaat waar de titel van deze scriptie mee begint is afkomstig van de criticus Kasper Niehaus en heeft betrekking op abstract werk van Bart van der Leek uit 1919. Hier blijkt al uit hoe criticus Niehaus – die zelf ook schilder was – stond tegenover abstracte kunst. De scriptie behandelt welke kunst wèl de voorkeur van Niehaus had, hoe hij zich kunstkritisch positioneerde en welke belangen daar in sommige gevallen achter schuil gingen: zijn relaties met andere kunstenaars en banden met de (Amsterdamse) kunsthandel.

Naar het oordeel van de jury verdient de scriptie *Blurred Boundaries in Early Dutch Photograph* van Joëlle Daems de eerste prijs. De vraagstelling is origineel: wat kunnen een abstract-modernistisch fotogram uit ongeveer 1920 en een picturalistische foto uit ongeveer 1913-1915 met elkaar te maken hebben? De schrijfster pleit in haar inleiding voor een analyse van de *foto als foto* via het medium zelf. Door haar benadering zouden nieuwe perspectieven kunnen ontstaan om onze aandacht te kunnen richten op de, volgens haar, verwaarloosde of vergeten vroege Hollandse fotografie. Vervolgens wordt in een knap volgehouden theoretisch betoog naar een conclusie toegewerkt. Er wordt een aantal fundamentele vragen aangepakt. Het 19de-eeuwse idee dat fotografie de ‘Pencil of Nature’ zou zijn, een objectieve weergave zonder interpretatie of vervorming door menselijke bemoeienis, was al onhoudbaar gebleken. Het idee dat fotografie volkomen mechanisch te werk ging hield tevens in dat een fotograaf een vrij lage status had, in elk geval geen status als kunstenaar. Met de opkomst van het idee, omstreeks 1900, dat er ook een artistieke kant aan het maken van foto’s zit, komt tevens de vraag naar aard en betekenis van de artistieke bemoeienis naar voren. Drie clusters van vragen worden behandeld: in hoeverre en op welke wijze speelt het licht - een voor de fotografie onmisbaar element – een rol? Wordt het direct gebruikt zoals het zich voordoet, of wordt het gemanipuleerd? En in welke zin dan? Versterking van contrast, of juist schakering, of toevoegen van lichtbronnen? Een tweede probleemveld betreft de compositie van het beeld: in hoeverre betreft het een - schijnbaar toevallige uitsnede - of gaat het om een van tevoren opgezette constructie? Het derde, in zekere zin inhoudelijk, punt, is de verhouding van de beide foto’s tot de tijd van ontstaan. In hoeverre is er sprake van vastleggen van een moment in de tijd, in de zin van bewaren van het verleden, de herinnering aan het verleden voor de toekomst?

De jury had nog wel wat vragen en aanmerkingen. De eerste betreft de keuze van de beide voorbeelden, deze wordt niet verantwoord. In hoeverre zijn ze representatief voor hun tijd? En is er eigenlijk niet aangetoond dat de in de theorie(en) onderscheiden categorieën niet altijd opgaan in plaats van dat de foto’s overeenkomsten hebben? En verder, hoewel dit een theoretische scriptie is waarin het contextuele aspect van minder belang is: wij werden heel erg nieuwsgierig naar de persoon van fotograaf Richard Polak, die wij niet kenden, en naar zijn genre dat ons eveneens onbekend was. Werd er vaker zo gewerkt en kon men er zijn beroep van maken?

De tweede prijs gaat naar de scriptie ‘*Een moord gepleegd op elk natuurlijk leven*’ van Klaas Geert Schaafsma. Dit is een heel ander soort scriptie, met een meer verhalende opzet. Zij kan naar het ons lijkt geplaatst worden in het door scriptiebegeleider Peter de Ruiter opgestarte project *Kunstkritiek in Nederland 1885-2015*. Hier is een serie bloemlezingen van elf delen uit voortgekomen. Het project werd afgesloten in 2017, maar het was natuurlijk wel de bedoeling dat het de aanzet zou geven tot nadere uitdieping van sommige kunstcritici

en/of vormen van kunstkritiek. Kasper Niehaus, als vooraanstaand en zeer productief criticus, verdiende zeker dat nadere onderzoek. In deze scriptie wordt zijn vroege periode als kunstcriticus, van 1918 tot 1924, bij *De Telegraaf* belicht; een einddatum die overigens niet nader gespecificeerd wordt. *De Telegraaf* was toen een heel ander type blad dan nu, en wat de politieke koers betreft – we hebben het over de jaren kort na de Eerste Wereldoorlog - Fransgezind. Dat was Niehaus toen ook, in artistiek opzicht. Hij had in 1912 en 1913 in Parijs gewoond met andere Nederlandse schilders, en dat verblijf was zeer vormend voor hem geweest. Hij schreef veel over moderne Franse kunst, die voor hem een soort ijkpunt vormde, hoewel abstracte kubistische experimenten niet op zijn bijval konden rekenen. Hetzelfde was het geval met eigentijdse Nederlandse kunst, waar hij zeer uitgesproken meningen over had die hem in de kunstenaarswereld niet altijd in dank werden afgenomen. Niehaus vond kunstkritiek even belangrijk als het maken van kunst, mits door bevoegden uitgeoefend. De meeste kritieken van Niehaus betroffen exposities in vooral Amsterdamse kunsthandels. De meest innige banden had hij met kunsthandel J.F. van Deene; hij kende Jan van Deene nog uit Parijs. Verder met de Galerie d'Art français, eveneens opgezet door Van Deene en gevestigd in een deel van het huis van Conrad Kickert. De verstrengeling van artistieke, zakelijke en familiebanden wordt in deze scriptie goed uitgelicht.

Enkele puntjes van de jury: de scriptie is op sommige punten beter uitgewerkt dan op andere. Met name misten wij een relatie met Niehaus' eigen, neorealistische, schilderkunst. En het zou goed zijn geweest als er aan de scriptie als bijlage een lijst met recensies uit de betreffende periode was toegevoegd. Verder vonden wij deze scriptie heel goed geschreven.

18 januari 2020.

De jury voor de VVNK-scriptieprijs 2019:

Drs. Agnes Groot

Drs. Jan Jaap Heij

Annemiek Rens MA

Dr. Lieske Tibbe, voorzitter.